

Павленко В.В. Розвиток креативності учнів початкової школи засобами образотворчого мистецтва / В.В. Павленко // Проблеми освіти: збірник наукових праць. ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти». Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. – Вип.92. – С. 106–111.

УДК 372.4

В.В. Павленко,
доцент кафедри педагогіки
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)
pavlenko-vita@meta.ua
ORCID: [http:// orcid.org/0000-0001-8528-4054](http://orcid.org/0000-0001-8528-4054)

Розвиток креативності учнів початкової школи засобами образотворчого мистецтва

У статті проаналізовано навчальні програми з образотворчого мистецтва з метою визначення змісту матеріалів, що розвивають креативність молодших школярів і встановлено, що в новій українській школі нові навчальні програми сприяють розвитку креативності молодших школярів та містять відповідні матеріали.

Встановлено, що змістові лінії навчальних програм доповнюють одна одну і комплексно впливають на розвиток творчості та формування креативності учнів початкової школи.

Наведено ряд ефективних методів для розвитку креативності молодших школярів.

Ключові слова: креативність, розвиток креативності, образотворче мистецтво, учні початкової школи.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Згідно з концепцією "Нова українська школа", випускник школи має бути креативною особистістю. Така особистість здатна самостійно знаходити вихід з різних ситуацій, здатна до креативного вирішення проблем. Творчість, креативність та ініціативність – це ті наскрізні вміння, якими мають оперувати випускники української школи. Саме у початковій школі доцільно розпочинати розвивати креативність, адже діти молодшого шкільного віку цікавляться та пізнають навколишній світ та фантазують. Образотворче мистецтво, яке входить до інтегрованого курсу "Мистецтво", створює всі умови для розвитку креативності, генерації нових ідей [1].

Зокрема, у новому Державному стандарті початкової освіти зазначено: "Метою початкової освіти є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості. Культурна компетентність передбачає залучення до різних видів мистецької творчості (образотворче, музичне та інші види мистецтв) шляхом розкриття і розвитку природних здібностей, творчого вираження особистості" [2].

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми. Дж. Гілфорд, П. Торренс, Е. де Боно розробили методи, які розвивають креативність й отримали широке застосування у шкільній практиці. У психології й педагогіці розроблені і застосовуються різні програми та методи розвитку креативності (В. Дружинін, Н. Хазратова, Н. Бабаєва, О. Яковлева, В. Моляко).

Образотворче мистецтво як засіб розвитку креативної особистості досліджували у галузі філософії (Є. Басін, І. Зязюн, Л. Коган, Г. Шевченко та ін.), мистецтвознавства (В. Аронов, М. Волков, Є. Маймін, Ф. Шміт та ін.), психології (О. Бакушинський, Л. Виготський, В. Кузін, та ін.), педагогіки (В. Вільчинський, В. Кузь, М. Лещенко, Л. Масол, М. Миропольська, Б. Неменський, О. Рудницька, О. Савченко, Г. Тарасенко та ін.).

Актуальність проблеми зумовлена наявністю протиріч між запитами суспільства на креативних особистостей та недостатньої кількості напрацювань для розвитку креативності молодших школярів, а особливо в умовах Нової української школи.

Останнім часом для впровадження завдань розвитку креативності особистості молодшого школяра стримується їх недостатнім осмисленням, відсутністю належного методичного забезпечення.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати організаційно-педагогічні умови розвитку креативності учнів початкової школи засобами образотворчого мистецтва.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У національній доктрині розвитку освіти у ХХІ столітті зазначено, що головна мета української системи освіти – створити умови для розвитку і самореалізації кожної особистості як громадянина України, Новий Державний стандарт базової освіти висуває перед навчальними закладами та педагогами певні вимоги, сутність яких пов'язана з необхідністю впровадження компетентісно спрямованої освіти. Реалізувати завдання, виголошені в стандартах, можна за умови, якщо навчально-виховний процес у школі буде "спрямовано на розвиток активності, самостійності, творчих можливостей кожного школяра, оскільки суспільство потребує особистостей, здатних свідомо діяти, приймати власні рішення, швидко адаптуватися до змін".

Сучасним учням потрібен такий набір здібностей, який сприяє становленню компетентної особистості, спроможної творити власне життя. Поняття "навички ХХІ століття" охоплює деякі якості та вміння креативної особистості, зокрема:

- креативність та інтелектуальна допитливість – здатність до оригінальності та інновацій;
- критичне та системне мислення – мислення, що дає змогу людині формулювати вірогідні судження для окреслення, аналізу та розв'язання проблем;
- комунікативні навички – використання різних видів спілкування;
- навички особистісної та групової взаємодії – здатність до співпраці;
- ІТ-обізнаність – використання інформації та медіа;
- здатність до самоосвіти й адаптації до умов навчання в інших культурах.

Тож говорячи про креативну особистість, уявляємо собі допитливого учня з жагою до знань, який використовує всі ресурси для навчання, може визначати проблеми, креативно їх розв'язувати, застосовувати набуті навички для розв'язання реальних життєвих ситуацій, активно діє, зазнає невдач, навчається на помилках і досягає мети. Однак нині, на жаль, не всі школярі мають розвинені вищезазначені навички й готові до самостійного життя. У зв'язку з цим необхідно модернізувати традиційний підхід до навчання, зробити його таким, що відповідає вимогам сучасності. Постає проблема пошуку ефективних методів навчання молодших школярів [3: 135].

Процес розвитку креативності учнів початкової школи буде ефективним за таких організаційно-педагогічних умов, а саме:

- урахування вікових та індивідуальних особливостей кожної дитини;
- активізації емоційно-чуттєвої сфери молодших школярів;
- створення належного середовища для розвитку креативності та наявності цілеспрямованого психолого-педагогічного впливу з боку педагога.

Також для оптимального розвитку креативності слід створити **умови**. Створення даних умов залежить від учителя. Але роль учителя у даному процесі не обмежується лише створенням психологічного клімату. Саме в початковій школі мають бути створені сприятливі умови для всебічного розвитку учнів, розкриття їх нахилів і здібностей.

Креативний розвиток учнів початкової школи має індивідуальні особливості, а тому не має однакового перебігу у кожної дитини. Це пояснюється генетичними задатками, серед яких велике значення мають риси характеру та особливості темпераменту, що виражаються в активності, емоційності, особливостях моторики, імпульсивності, готовності до інтелектуального ризику, цілеспрямованості, працездатності, самостійності, оригінальності та активності.

Щоб правильно визначити генетичні задатки кожного учня, необхідно враховувати їх належність до одного із трьох типів психіки особистості ("художнього", "розумового", "пересічного"). Для **художнього типу** властива яскравість образів, які виникають внаслідок безпосереднього впливу, живої вразливості емоцій. Представнику цього типу легше освоїти діяльність, яка потребує вразливості, емоційного ставлення до подій, образності, невгомної фантазії (акторське, образотворче або візуальне, музичне мистецтво тощо). Якості **розумового типу** створюють умови для найбільш сприятливого розвитку діяльності, яка пов'язана з оперуванням абстрактним матеріалом, поняттями, математичними формулами тощо [4: 150]. Важливим є психічний склад кожного учня.

Однією з умов є урахування **вікових та індивідуальних особливостей** кожної дитини. Якщо дитина *сангвінічного складу*, то відзначається жвавістю, рухливістю, емоційністю, доброю працездатністю, легкістю здогадки, асоціативністю зв'язків мислення, багатством образних

уявлень. Тому таких дітей слід оберегати від зайвої збудливості, нестійкості, легковажності, поверхневості.

У дітей *флегматичного складу* психіки спостерігається урівноваженість, спокійна стриманість, неквапливість, впевненість, витривалість, здатність до точного виконання завдання, схильність до глибоких розумових висновків, узагальнень. Та при несприятливих умовах ці діти можуть впадати до крайнощів – пасивність, байдужість, що знижує доступний їм рівень активності.

Діти з нахилом *меланхолічного складу* психіки відзначаються глибиною і стійкістю почуттів, здатністю тонко диференціювати, розрізняти предмети за окремими ознаками, вони мають багату уяву й фантазію. У роботі – здебільшого зосереджені, старанні, уважні, мають досить розвинуте відчуття пропорції, кольору, але у незвичайних умовах вони замикаються, уникають спілкування, а це знижує працездатність.

Дітям *холеричного психічного складу* характерні активність, енергійність, наполегливість, ініціатива, пристрась до своєї діяльності, кмітливості, винахідливості. Але з перших же днів навчання педагог має виробляти у них витримку, здатність до самогальмування, до вирівнювання своєї поведінки. Необхідно привчати їх доводити справу до кінця.

Однією з основних умов розвитку креативної особистості молодшого школяра науковці вважають взаємодію між зовнішніми й внутрішніми чинниками, між генетичною зумовленістю творчої обдарованості й умовами, які пропонує *навколишнє середовище*.

Якщо високий креативний потенціал має відповідні умови, то він піднімається на ще вищий щабель; у разі менших можливостей розбудити креативність можна завдяки використанню відповідних навчально-виховних засобів і методів [5: 54].

Учені, практики-вчителі, батьки відзначають, що в ранньому дитячому віці малювання є домінуючим видом творчості. Діти люблять малювати, їм подобається сам процес. Але з часом інтерес згасає, відбувається розчарування, охолодження. Л. Виготський вважає, що зниження цікавості дітей до малювання приховує за собою перехід цієї діяльності у нову, вищу стадію розвитку, яка стає доступною дітям лише при сприятливих зовнішніх стимулах, таких, наприклад, як викладання образотворчого мистецтва у школі, наявність художніх образів вдома, чи при особливій обдарованості до цього виду творчості [6: 66]. Отже, для того, щоб розвивалась креативність необхідний цілеспрямований педагогічний вплив. Характер цього впливу можна визначити, з'ясувавши вікові особливості образотворчої діяльності дітей.

Г. Кершентейнер виділила етапність, за якою відбувається розвиток образотворчої діяльності дитини:

- достадійна фаза (від 2-х до 4-х років) – це зображення каракулів, штрихів тощо;
- I стадія (від 4-х до 6 років) – виконання схематичних зображень, далеких від реальних предметів, дитина малює те, що знає, а не те, що бачить;
- II стадія (від 6 до 8 років) – виникає відчуття форми та лінії; відбувається суміш схематичного й формального, передання взаємовідношень частин, народжуються паростки зображення, схожого на дійсність;
- III стадія (від 8 до 12 років) – ступінь схожого зображення, при якому зникає схема, з'являється силует чи контур, але ще немає пластичності предмета, перспективи;
- IV стадія (від 12 до 15 років) – пластичнее зображення, при якому окремі частини зображуються випукло за допомогою світлотіні, з'являється перспектива, передається рух [7: 10].

Наведена етапність показує, що віковий період зображувальної діяльності учнів початкових класів характеризується стійким відчуттям форми, лінії, внаслідок чого їхні малюнки наближені до адекватного відбиття дійсності. Це дає змогу стверджувати, що цілеспрямований педагогічний вплив на формування навичок володіння у дітей цієї вікової групи засобами образотворчого мистецтва дасть позитивний ефект у їхньому креативному розвитку. Такий вплив має враховувати ступінь емоційності та розвиненості візуальної пам'яті, характер сприйняття довкілля і художніх творів молодшого школяра, а також особливості його образотворчої діяльності. Маючи досить велику кількість досліджень, які торкаються проблем дитячої образотворчої діяльності, у літературі відсутня будь-яка структурно-функціональна модель образотворчої діяльності дитини, у якій головне місце посідає, на відміну від інших видів художньої творчості, візуальна пам'ять.

Початкова освіта передбачає поділ на два цикли – 1–2 класи і 3–4 класи, що враховують вікові особливості розвитку та потреб дітей і дають можливість забезпечити подолання розбіжностей у їхніх досягненнях, зумовлених готовністю до здобуття освіти.

Типову освітню програму для 1–2 класів закладів загальної середньої освіти побудовано із врахуванням таких принципів:

- дитиноцентрованості і природовідповідності;
- узгодження цілей, змісту і очікуваних результатів навчання;
- науковості, доступності і практичної спрямованості змісту;
- наступності і перспективності навчання;
- взаємозв'язаного формування ключових і предметних компетентностей;
- логічної послідовності і достатності засвоєння учнями предметних компетентностей;
- можливостей реалізації змісту освіти через предмети або інтегровані курси;
- *креативне використання* вчителем програми залежно від умов навчання;
- адаптації до індивідуальних особливостей, інтелектуальних і фізичних можливостей, потреб та інтересів дітей.

У пояснювальній записці до програми для загальноосвітніх навчальних закладів (1–4 класи) художньо-естетичного циклу в школі спрямовані на розвиток емоційно-почуттєвої сфери учнів, формування їх художньо-образного, асоціативного, критичного мислення; створення сприятливих умов для продукування креативних ідей, реалізацію власних творчих потреб у художній діяльності та пізнанні. Водночас, через образний зміст творів мистецтва, відкриваються широкі можливості ефективно впливати на формування патріотизму, моралі та інших загальнолюдських цінностей.

Реалізація поставленої мети здійснюється за **змістовими лініями**: "*художньо-творча діяльність*", "*сприймання та інтерпретація мистецтва*", "*комунікація через мистецтво*", які окреслюють одну з моделей досягнення загальних цілей освітньої галузі та розкривають основну місію загальної мистецької освіти.

Змістова лінія "*Художньо-творча діяльність*" націлює на розвиток креативності та мистецьких здібностей учнів через практичне освоєння основ художньої мови різних видів мистецтва та способів художньо-творчого самовираження. Ця змістова лінія реалізується через формування в учнів умінь застосовувати різні виразні засоби творення художніх образів, імпровізування та естетичного перетворення довкілля.

Змістова лінія "*Сприймання та інтерпретація мистецтва*" спрямована на пізнання цінностей, що відображають твори мистецтва. Її реалізація передбачає розвиток емоційної сфери учнів, збагачення естетичного досвіду, формування в них умінь сприймати, аналізувати, інтерпретувати, оцінювати мистецтво, виявляючи до нього емоційно-ціннісне ставлення.

Реалізація змістової лінії "*Комунікація через мистецтво*" націлена на соціалізацію учнів через мистецтво, усвідомлення ними свого "Я" (своїх мистецьких досягнень і можливостей). Змістова лінія передбачає формування в учнів умінь презентувати себе і свої досягнення, критично їх оцінювати, взаємодіяти з іншими через мистецтво у середовищі, зокрема у різних культурно-мистецьких заходах, обговореннях тощо, а також формування уявлень про можливість і способи регулювати свій емоційний стан завдяки мистецтву.

Мистецька освітня галузь може реалізуватися через інтегровані курси або предмети вивчення за окремими видами мистецтва: наприклад, музичне мистецтво, образотворче мистецтво тощо за умови реалізації упродовж циклу навчання всіх очікуваних результатів галузі.

Ефективними методами роботи є методи креативного навчання. До креативних методів належать :

- метод вигадкування – спосіб створення невідомого учням раніше продукту за результатами певних розумових дій;
- метод "Якби..." – учням пропонується скласти опис та створити малюнок того, що відбудеться, якщо у світі щось зміниться. Виконання подібних завдань не тільки розвиває здатність уявляти, а й дозволяє краще зрозуміти будову реального світу, узаємозв'язок його складових, фундаментальні основи різних наук;
- метод образної картинки – відтворює такий стан учня, коли сприйняття й розуміння об'єкта, що вивчається, наче зливаються; відбувається його цілісне, нерозчленоване бачення. Учень під час такої роботи не тільки думає різними масштабами, співвідносить свої знання з різних галузей знань, а й відчуває значення реальності, що зображена;
- метод гіперболізації – збільшення чи зменшення об'єкту пізнання, його окремих частин або якостей;
- метод аглютинації – учням пропонується поєднати неpojєднувані в реальності властивості, частини об'єкта та зобразити, наприклад, гарячий сніг, солодку сіль тощо;
- евристична загадка – розгадування загадок реалізується через персоніфікацію, опредметнення, протиставлення;
- комбіновані запитання – дитині пропонується сукупність запитань, за допомогою яких вона видає певну інформацію. Наприклад: Хто? Коли? Куди? Навіщо? З ким? Як довго? Скільки?;

- фокальні об'єкти – ознаки випадкових об'єктів переносяться на той, який має бути вдосконалений. Наприклад: удосконалюється "пензлик", випадковий об'єкт – "лисиця". Отримуємо "рудий пензлик" або "хитрий пензлик";

- ліквідація безвихідних ситуацій. Наприклад, як примусити ледаря зробити ранкову зарядку, як привчити не смітити;

- "Техніка сили розуму" – вправи "Універсальність предмету" (придумати приклади, де можна було б використати даний предмет), "Світ у взаємозв'язку" (ким чи чим даний предмет був раніше чи стане потім), "Ігри на зникнення" (що було б, якби зникли птахи, дерева тощо).

Висновки та перспективи подальшого дослідження проблеми. Отже, креативна сфера досить динамічна і легко піддається зміні. Учитель при правильному підході може позитивно впливати на розвиток креативності у своїх учнів.

Для оптимізації педагогічної діяльності вчителя, спрямованої на розвиток креативності, ми запропонували свої **рекомендації**:

- усвідомлення власної відповідальності, пов'язаної з якісним виконанням навчально-виховної діяльності вчителя;

- розуміння свого місця і тієї ролі, яку відіграє вчитель в житті учнів;

- забезпечення привабливого творчого характеру змісту навчання в цілому для своїх учнів;

- чітке визначення мети і кінцевих результатів навчання, способів оцінки креативного потенціалу і впевненість у розумінні дітей;

- у міру можливості, залучення учнів у творчий процес, планування цілей і завдань навчання;

- повага, довіра, відкритість і щире ставлення до учнів;

- визнання та заохочення досягнутих результатів, відсутність критики, тиску на учня;

- делегування відповідальності за виконання роботи між учнями і надання можливості прийняття самостійних рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Новий Стандарт початкової освіти [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://nus.org.ua/articles/uryad-zatverdvy-novyj-standart-pochatkovoyi-osvity-shho-tse-oznachaye/>

2. Концепція Нової української школи [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/07/konczepczya.pdf>.

3. Павленко В. В. Педагогічні умови для розвитку креативності учнів у сучасному педагогічному процесі / В. В. Павленко // Проблеми освіти: збірник наукових праць / ДНУ "Інститут модернізації змісту освіти" МОН України. – Вінниця: ТОВ "Нілон-ЛТД", 2018. – Вип. 88 (частина 2). – С. 138–148.

4. Павлов И. П. Двадцатилетний опыт объективного изучения высшей нервной деятельности (поведения) животных / И. П. Павлов // Ред., послесл. и примеч. чл.-кор. АП СССР Э. А. Асратяна. – Москва : Наука, 1973. – С. 148–149.

5. Момот Л. Л. До проблеми формування творчих здібностей у процесі навчання / Л. Л. Момот, Л. В. Шелестова // Педагогіка і психологія, 1997. – №2. – С.53–59.

6. Выготский Л. С. Воображение и его развитие в детском возрасте / Л. С. Выготский // Развитие высших психических функций. – Москва, 1960. – С. 327–350, С. 66.

7. Кардашов В. Н. Развитие художественно-творческой активности младших школьников в процессе воспитания искусства / В. Н. Кардашов : Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Москва, 1990. – 16 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Novyi Standart pochatkovoi osvity [New Standard of primary education] [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://nus.org.ua/articles/uryad-zatverdvy-novyj-standart-pochatkovoyi-osvity-shho-tse-oznachaye/>

2. Kontseptsiiia Novoi ukrainskoi shkoly [Concept of the New Ukrainian School] [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/07/konczepczya.pdf>.

3. Pavlenko V. V. Pedagogichni umovy dlia rozvytku kreatyvnosti uchniv u suchasnomu pedagogichnomu protsesi [Pedagogical conditions for the development of students' creativity in the modern pedagogical process] / V. V. Pavlenko // Problemy osvity: zbirnyk naukovykh prats / DNU "Instytut modernizatsii zmistu osvity" MON Ukrainy. – Vinnytsia: TOV "Nilon-LTD", 2018. – Vyp. 88 (chastyna 2). – S. 138–148.

4. Pavlov I. P. Dvadtsatiletniy opyt ob'ektivnogo izucheniya vyisshey nervnoy deyatel'nosti (povedeniya) zhivotnykh [Twenty Years of Objective Study of Higher Nervous Activity (Behavior) of Animals] / I. P. Pavlov // Red., poslesl. i primech. chl.-kor. AP SSSR E. A. Asratyana. – Moskva : Nauka, 1973. – S. 148–149.

5. Momot L. L. Do problemy formuvannia tvorchykh zdibnostei u protsesi navchannia [The problem of gifted pupils creative abilities] / L. L. Momot, L. V. Shelestova // Pedahohika i psykholohiia, 1997. – №2. – S. 53–59.

6. Vyigotskiy L. S. Voobrazhenie i ego razvitie v detskom vozraste [Imagination and its development in childhood] / L. S. Vyigotskiy // Razvitie vyisshih psichicheskikh funktsiy. – Moskva, 1960. – S. 327–350, S. 66.

7. Kardashov V. N. Razvitie hudozhestvenno-tvorcheskoy aktivnosti mladshih shkolnikov v protsesse vospriyatiya iskusstva [The development of artistic and creative activity of younger students in the process of perception of art] / V. N. Kardashov : Avtoref. dis. ... kand. ped. nauk. – Moskva, 1990. – 16 s.

Павленко В. В. Развитие креативности учащихся начальной школы средствами изобразительного искусства

В статье проанализированы учебные программы по изобразительному искусству с целью определения содержания материалов, развивающие креативность младших школьников и установлено, что в новой украинской школе новые учебные программы способствуют развитию креативности младших школьников и содержат соответствующие материалы.

Установлено, что содержательные линии учебных программ дополняют друг друга и комплексно влияют на развитие творчества и формирования креативности учащихся начальной школы. Приведен ряд эффективных методов для развития креативности младших школьников.

Ключевые слова: креативность, развитие креативности, изобразительное искусство, ученики начальной школы.

Pavlenko V. V. The development of creativity in pupils of primary school by means of art

The article states that the purpose of primary education is the child's comprehensive development, his talents, abilities, competencies and transversal skills according to the age and individual psycho-physiological characteristics and needs; formation of values, development of autonomy, creativity and curiosity. The educational programs on fine arts have been analyzed in order to determine the materials that develop the creativity of junior pupils and it has been found that the new curricula promote the development of creativity of junior pupils in the new Ukrainian school and contain relevant materials.

It has been found that the content lines ("artistic and creative activity", "perception and interpretation of art", "communication through art") of the curriculum complement each other and have a comprehensive impact on the development of creativity and the formation of creativity of pupils of the primary school. The content-oriented line "Artistic and creative activity" aims at developing the creativity and artistic abilities of pupils through the practical mastering of the artistic language of various arts and ways of artistic and creative expression. Content line "Perception and interpretation of art" is aimed at the knowledge of the values reflecting works of art. The implementation of the content communication line "Communication through Art" is aimed at the socialization of students through art, the awareness of their "I" (their artistic achievements and opportunities).

A number of effective methods for the development of creativity of junior pupils are presented, namely: method of invention, method "If ...", method of figurative painting, method of hyperbolization, agglutination method, heuristic puzzle, combined questions, focal objects, elimination of hopeless situations, "Technique of force mind".

Key words: creativity, development of creativity, creative methods, fine arts, pupils of elementary school.